

РОЗДІЛ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

THE CONCEPT AND ESSENCE OF LEGAL AID IN THE CIVIL PROCESS OF UKRAINE

Артем'єва Н.П.,

аспірант юридичного факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється аналіз сучасних наукових підходів щодо сутності правової допомоги в цивільному процесі України. Особу увагу приділено аналізу доктринальних підходів до визначення поняття «правова допомога». На підставі проведеного дослідження наводяться висновки щодо поняття та ознак правової допомоги в цивільному процесі України.

Ключові слова: сутність, ознаки, підходи, правова допомога, цивільний процес

В статье проводится анализ современных научных подходов к сущности правовой помощи в гражданском процессе Украины. Особое внимание уделено анализу доктринальных подходов к определению понятия «правовая помощь». На основании проведенного исследования делаются выводы относительно понятия и признаков правовой помощи в гражданском процессе Украины.

Ключевые слова: сущность, признаки, подходы, правовая помощь, гражданский процесс.

In the article undertakes the analysis of modern scientific approaches to the nature of legal aid in the civil process of Ukraine. Special attention pays to the analysis of introduction the of doctrinal approaches to the definition of «legal aid». Based on the investigation findings the concept and features of legal aid in the civil proceedings Ukraine are presented.

Key words: essence, characteristics, approaches, legal aid, civil procedure.

Постановка проблеми. Питання правової допомоги в цивільному процесі набуває особливої актуальності в умовах здійсненої в Україні конституційної реформи системи правосуддя, яку було розпочато 24 червня 2016 року прийняттям Верховною Радою України та підписанням Президентом України законопроєкту №3524 від 25 листопада 2015 року [1]. Питання правової допомоги в цивільному процесі України є одним із концептуальних, оскільки від нього залежить рівень реалізації принципу верховенства права в державі. Якість забезпечення осіб правовою допомогою визначає доступність до правосуддя. Актуальність окресленої теми підсилюється також тим, що сьогодні недосконало врегульовано правила надання безоплатної правової допомоги. Останнє зумовило ряд дискусій як серед науковців, так і серед юристів-практиків.

У доктрині цивільного процесуального права України дотепер немає єдиного загальноновизнаного розуміння сутності правової допомоги. Наявні в літературі дослідження правової допомоги носять фрагментарний та епізодичний характер, оскільки вони здійснювались у рамках наукових робіт, які мали свій предмет і свої завдання. Усе це закономірно зумовлює необхідність у системному та послідовному аналізі поняття та сутності правової допомоги в цивільному процесі України.

Стан дослідження. Питання правової допомоги в цивільному процесі України було предметом дослідження О.М. Бандурки, Т.В. Варфоломєєвої, О.С. Захарової, В.В. Комарова, А.Т. Комзюка, В.С. Личка, Є.І. Марочкина, І.В. Назарова, В.С. Наливайка, О.М. Овчаренко, Н.Ю. Сакари, Н.В. Сібільової, О.Г. Юшкевич, М.Й. Штефана.

Метою статті є аналіз поняття та сутності правової допомоги в цивільному процесі України.

Виклад основного матеріалу. У Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) закріплено, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями в галузі права в порядку, встановленому законом (ч. 1 ст. 12). Таким чином, у цивільному процесі України гарантується право на правову допомогу. Разом із цим у ЦПК України не наводиться визначання правової допомоги та її ознак.

Передусім, вважаємо за необхідне звернутися до нормативного тлумачення поняття «права на правову допомогу», яке було надано Конституційним судом України. Це гарантована державою можливість кожної особи отримати таку допомогу в обсязі та формах, визначених нею, незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. Дане конституційне право за своєю суттю є гаран-

тією реалізації, захисту та охорони інших прав і свобод людини і громадянина, і в цьому полягає його соціальна значимість. Серед функцій такого права в суспільстві слід окремо виділити превентивну, яка не тільки сприяє правомірному здійсненню особою своїх прав і свобод, а й, насамперед, спрямована на попередження можливих порушень чи незаконних обмежень прав і свобод людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб [2].

Із вищенаведеного визначення випливає, що, по-перше, правова допомога надається в обсязі та формах, встановлених державою. Іншими словами, право особи на правову допомогу не є необмеженим та довільним, оскільки держава на законодавчому рівні визначає її рамки. По-друге, право на правову допомогу гарантоване державою і в жодному разі не може бути порушеним або ж обмеженим. По-третє, право на правову допомогу надається незалежно від характеру правовідносин особи з іншими суб'єктами права. По-четверте, гарантоване державою і законом право на правову допомогу виконує превентивну функцію по відношенню як до органів державної влади, місцевого самоврядування, так і до інших фізичних та юридичних осіб.

Легальне визначення поняття «правова допомога» наводиться також у Законі України «Про безоплатну правову допомогу», де визначено, що правова допомога – це надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. При цьому в законі визначається, що «правовими послугами» є надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації [3].

Поряд із нормативним визначенням в юриспруденції існує також ряд доктринальних визначень поняття «право на правову допомогу», аналіз яких є необхідним у рамках нашого наукового дослідження.

В. Ісакова пише про те, що право на правову допомогу має розглядатися як природне невідчужуване право особистості (право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі), що належить до першого покоління прав людини і за своєю суттю є громадянським правом. Право на правову допомогу в суб'єктивному сенсі являє собою встановлену законом невід'ємну і невідчужувану можливість отримувати в установленому законом порядку професійну допомогу з питань правового характеру [4, с. 344]. Із даного визначення важливою є теза про те, що право особи на правову допомогу є основоположним правом, без якого неможливо в повній мірі реалізувати наявні всі інші права та свободи.

О. Бранчук та М. Демкова визначають правову допомогу як будь-які дії, які мають правовий зміст, вчи-

няються визначеними в законі суб'єктами, що мають визначений рівень освіти, спрямовані на реалізацію і захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати визначеним принципам їх надання [5, с. 9]. Центральним у даному визначенні є правовий результат, на який спрямована правова допомога. Іншими словами, правова допомога по своїй суті є юридичними діями, які завжди спрямовані на виникнення в клієнта прав та/або обов'язків. Одночасно варто підкреслити, що правову допомогу можуть надавати тільки компетентні особи, які мають відповідну освіту та кваліфікацію.

А. Міронова вважає, що право на кваліфіковану правову допомогу як суб'єктивне право – це гарантована державою за допомогою законів можливість особи отримувати необхідну йому допомогу від інших осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, вміннями та навичками [6, с. 15].

О.Г. Юшкевич, здійснивши узагальнення, дійшов висновку, що поняття «правова допомога» можна розглядає як у широкому, так і у вузькому розуміннях. У широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів зацікавлених суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває в складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [7, с. 131].

Таким чином, правова допомога не може надаватися довільним колом осіб або ж у довільний спосіб. Принципово важливою є також якість надання даних послуг. Особи, які потребують правового захисту, завжди очікують кваліфікованого надання послуг. Саме тому до суб'єктів надання правової допомоги на законодавчому рівні повинні бути встановлені мінімальні вимоги, а також передбачено відповідальність за ухилення від виконання своїх професійних обов'язків або ж неповного їх виконання. Окрім того, як держава, так і клієнт повинні контролювати процес надання правової допомоги.

Для повноти дослідження окресленого питання необхідно також виокремити ті ознаки, які притаманні правовій допомозі. Останнє зумовлюється тим, що ознаки є тими системоутворюючими елементами, які у своїй сукупності формують поняття.

Концептуальним вважаємо висновок В. Печерського, який виокремлює такі ознаки правової допомоги: 1) дія на елемент життєдіяльності конкретної фізичної чи юридичної особи несприятливих факторів, що викликають загрозу природного здійснення правового статусу; 2) професійна діяльність юриста, спрямована на розуміння доконфліктної чи конфліктної ситуації, що склалася і загрожує нормальній реалізації прав і свобод фізичної чи юридичної особи,

які звернулися за допомогою; 3) укладення угоди про надання правової допомоги; 4) співпраця особи, що потребує правової допомоги, з вибраним нею юристом, спрямована на повідомлення її, надання інформації, передачу документів, речових доказів; 5) професійна таємниця як обов'язковий елемент довіри між юристом і особою, що потребує правової допомоги; 6) незалежність юриста від інших фізичних і юридичних осіб; 7) наявність особливих (здебільшого врегульованих законодавством) засобів, прийомів і способів надання юридичної допомоги; 8) неможливість гарантії позитивного результату під час надання правової допомоги [8, с. 34].

Не менш важливими є також напрацювання М.Т. Лоджука з даного питання. Так, у результаті проведеного порівняльного дослідження вчений дійшов висновку, що будь-яка кваліфікована правова допомога має такі ознаки: 1) наявність юридичної освіти в суб'єкта надання такої допомоги; 2) успішна здача цим суб'єктом кваліфікаційного іспиту на право надання такої допомоги; 3) дотримання цим суб'єктом професійних стандартів та етичних норм під час надання такої допомоги; 4) наявність професійного контролю за суб'єктом надання такої допомоги; 5) незалежність суб'єкта надання такої допомоги від впливу третіх осіб; 6) додержання цим суб'єктом принципу конфіденційності при наданні такої допомоги [9, с. 401].

На нашу думку, всі ознаки правової допомоги можна умовно розділити на імперативні та факультативні. Імперативними є ті ознаки, без наявності яких надання послуг не може вважатись правовою допомогою. Факультативними ми вважаємо всі інші ознаки. До імперативних ознак правової допомоги ми відносимо: 1) наявність правового змісту та спрямованості в діях суб'єкта надання правової допомоги; 2) надання правової допомоги уповноваженою особою (органом); 3) надання правової допомоги в порядку, обсязі та формах, встановлених законом. Наявність вищенаведених ознак буде свідчити про надання особі правової допомоги. Відсутність хоча б однієї з ознак свідчитиме про відсутність відносин правової допомоги. Із цього випливає, наприклад, що представництво в суді, яке здійснюється особою, яка не має юридичної освіти або ж адвокатського посвідчення, у визначених законом випадках не може вважатись правовою допомогою.

Водночас варто наголосити, що ст. 12 ЦПК України передбачає право на правову допомогу «особи», що включає в себе не тільки фізичних, але і юридичних осіб. У даному питанні цілком погоджуємось із В. Личком, який пише про те, що правом на правову допомогу володіють як фізичні, так і юридичні особи, які можуть бути учасниками вирішення цивільних справ [10, с. 529]. ЦПК України не містить будь-яких обмежень щодо суб'єктів одержання права на правову допомогу. Таким чином, право на правову допомогу в цивільному процесі мають сторони та треті особи, якщо це позовне провадження, а також заявники та інші зацікавлені особи, якщо це окреме провадження.

Як вже було вище зазначено, конституційне право особи на правову допомогу знайшло своє відобра-

ження в ст. 12 ЦПК, де зазначено, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, яка надається адвокатами або іншими фахівцями в галузі права в порядку, встановленому законом. Таким чином, законодавець чітко визначає, що в цивільному процесі правова допомога може надаватися: 1) адвокатами; 2) іншими фахівцями в галузі права. Адвокатом є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах та в порядку, що передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Водночас у законодавстві України відсутнє визначення, хто є «фахівцем у галузі права».

Із незрозумілих причин у ст. 56 ЦПК України, де визначається процесуальний статус особи, яка надає правову допомогу, зазначено тільки одного суб'єкта – фахівця в галузі права з вкрай обмеженим колом процесуальних повноважень. Тобто у даній статті не йдеться про адвоката, який також може надавати правову допомогу, виходячи зі ст. 12 ЦПК України. Як убачається, останнє є недоліком законодавчої техніки і вносить неясність на рівні правозастосовчої практики. Окрім того, як зазначено в ст. 12 ЦПК України, порядок надання правової допомоги іншими фахівцями в галузі права повинен визначатися спеціальним законом. Підкреслимо, що з моменту прийняття та підписання ЦПК України (18 березня 2004 року) закон, який би визначав порядок надання правової допомоги іншими фахівцями галузі права, так і не було прийнято Верховною Радою України.

Варто звернути увагу, що обсяг повноважень адвоката та іншого фахівця в галузі права є різним. Так, виходячи з аналізу Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [11], можна стверджувати, що адвокати наділені набагато більшим обсягом прав, ніж інші фахівці в галузі права. Відмінність між правовим статусом адвоката та іншого фахівця в галузі права також проявляється у відповідальності, яку вони несуть перед клієнтом. Згідно зі ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до адвоката можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення, як: попередження; зупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю на строк до одного року; анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю [11].

У зв'язку із цим цілком обґрунтовано вважаємо позицію О.С. Захарової, що саме суспільство зацікавлене у функціонуванні ефективної системи адвокатури, чого неможливо досягти без налагодженого контролю за діяльністю суб'єктів надання правової допомоги та захисту їх інтересів від неправомірного втручання в роботу або притягнення їх до відповідальності за вмотивованим рішенням відповідних органів адвокатського самоврядування. Ці правила діють у демократичних суспільствах і не викликають жодних заперечень. Автор пише про те, що необхідно якнайшвидше дійти згоди в питанні, що надання юридичної допомоги необхідно здійснювати на підставі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, як це відбувається в більшості країн Європи [12, с. 102].

Таким чином, очевидним є висновок, що особа має набагато більше гарантій захисту своїх прав, якщо правову допомогу буде надавати їй адвокат, а не просто фахівець у галузі права. Адвокати мають не просто набагато більше правових можливостей надання якісних юридичних послуг особі, – вони несуть відповідальність за надані послуги.

Висновки. Правова допомога в цивільному процесі України – це гарантоване державою право учасників самостійно обирати захисника своїх прав та інтересів, а також право отримати безоплатну правову допомогу в процесі судового розгляду цивільних справ.

Правова допомога в цивільному процесі України характеризується такими ознаками:

1) забезпечується державою на рівні Основного закону шляхом надання гарантованого права особі самостійно обирати захисника своїх прав та інтересів або шляхом фінансування безоплатної правової допомоги;

3) здійснюється у формі представництва інтересів особи в суді, підготовки пакету процесуальних документів та інших документів правового характеру, наданні консультацій і роз'яснень із правових питань;

2) суб'єктами отримання є необмежене коло фізичних та юридичних осіб, які є учасниками цивільного процесу;

4) суб'єктами надання є адвокати та інші фахівці в галузі права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) №3524 від 25.11.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі про право на правову допомогу : Рішення від 30.09.2009 № 23-рп/2009 // Офіційний вісник України від 23.10.2009 – 2009 р., № 79, стор. 62, стаття 2694.
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон від 02.06.2011 № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України від 23.12.2011 – 2011 р., № 51, стор. 2136, стаття 577.
4. Ісакова В. Право на правову допомогу в системі прав людини / В. Ісакова // Вісник Академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол.: В.Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2012. – № 4(71). – С. 337–345.
5. Бранчук О.А. Правова допомога. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / О.А. Бранчук, М.С. Демкова. – К. : Факт, 2004. – 356 с.
6. Миронов А.Л. Реализация конституционного права человека и гражданина на получение квалифицированной юридической помощи при осуществлении правосудия : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата юридических наук : спец. 12.00.02; 12.00.11 «Конституционное право; муниципальное право» / А.Л. Миронов. – М., 2009. – 25 с.
7. Юшкевич О.Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг / О.Г. Юшкевич // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 129–135.
8. Печерский В.В. Юридическая помощь и юридическая услуга: формирование и сравнение понятий / В.В. Печерский // Юстиция Беларуси. – 2005. – № 7. – С. 32–37.
9. Лоджук М.Т. Ознаки кваліфікованої правової допомоги в юридичній клініці / М.Т. Лоджук // Актуальні проблеми політики. – 2014. – Вип. 51. – С. 397–407.
10. Личко В.С. Правова допомога та її особливості в цивільних справах / В.С. Личко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 63. – С. 527–534.
11. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон від 05.07.2012 № 5076-VI // Відомості Верховної Ради України від 05.07.2013 – 2013 р., № 27, стор. 1438, стаття 282.
12. Захарова О.С. Гарантії доступності правової допомоги в цивільному процесі України / О.С. Захарова // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – № 2(17). – С. 100–104.